

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΑΓΟΓΗΣ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΥΠΡΟΥ

Έντυπο για τον εκπαιδευτικό και το μαθητή

Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού - Διεύθυνση Δημοτικής Εκπαίδευσης
Συνεργασία - Χορηγοί: Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπ. Παιδείας και Πολιτισμού
Βυζαντινό Μουσείο Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ'

ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΕΦΙΠΠΟΙ ΑΓΙΟΙ

Βυζαντινό Μουσείο Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄

Το Βυζαντινό Μουσείο βρίσκεται στην καρδιά της παλιάς Λευκωσίας, στο προαύλιο του καθεδρικού ναού του Αγίου Ιωάννη του Θεολόγου, δίπλα στην Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου (εικ.1).

Μέσα από τα εκθέματα του Βυζαντινού Μουσείου μπορούμε να θαυμάσουμε από κοντά τα τελευταία χίλια πεντακόσια χρόνια της βυζαντινής τέχνης στην Κύπρο, που αποτελεί σημαντικό κομμάτι της πολιτιστικής μας παράδοσης.

Στις αίθουσες του Βυζαντινού Μουσείου φιλοξενείται η πλουσιότερη συλλογή βυζαντινής τέχνης στην Κύπρο με έργα που προέρχονται από ολόκληρο το νησί.

Εικόνα 1: Πρόσοψη Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, όπου στεγάζεται το Βυζαντινό Μουσείο.

Βυζαντινή εκκλησιαστική τέχνη

Η βυζαντινή τέχνη αρχίζει γύρω στο 330 μ.Χ. όταν μεταφέρεται η πρωτεύουσα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στο Βυζάντιο (Κωνσταντινούπολη). Η βυζαντινή εκκλησιαστική τέχνη απεικονίζει τον πνευματικό κόσμο μέσα από τις διηγήσεις του Ευαγγελίου και της Παλαιάς Διαθήκης και τις μορφές των αγίων που βρίσκονται κοντά στο Θεό. Παρουσιάζεται μέσα από τις εικόνες, τις τοιχογραφίες, τα ψηφιδωτά και τη μικροτεχνία. Στόχος της βυζαντινής τέχνης είναι να φέρει τους ανθρώπους πιο κοντά στο Θεό. Μερικά από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της βυζαντινής τέχνης είναι:

- οι λεπτές και ψηλές μορφές, τυλιγμένες σε μανδύες
- οι άγιοι που κοιτάζουν μπροστά (μετωπική στάση)
- τα τονισμένα μεγάλα μάτια, η μακριά μύτη, το μικρό στόμα
- το χρυσό βάθος (ο χώρος γύρω και πίσω από τα πρόσωπα της εικόνας, το φόντο)

Όλα τα πιο πάνω τονίζουν τον πνευματικό κόσμο των προσώπων που εικονίζονται (εικ.2).

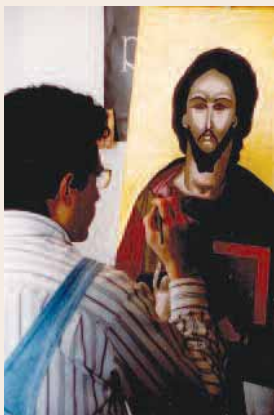
Πώς δημιουργείται μια εικόνα

Ο/Η αγιογράφος (ο/η ζωγράφος των εικόνων) ακολουθεί τα πιο κάτω στάδια:

1. Ετοιμάζει την επιφάνεια της εικόνας από σανίδια ξύλου.
2. Στερεώνει στην επιφάνεια του ξύλου γάζα με μια κολλητική ουσία φτιαγμένη από δέρματα ζώων (βοδιού ή κουνελιού).
3. Καλύπτει την επιφάνεια της εικόνας με 7-8 στρώσεις γύψου (κόλλα και γύψος).

Εικόνα 2: Παναγία Οδηγήτρια, 1557, Ναός Παναγίας του Άρακα, Λαγουδερά.

Εικόνα 3: Αγιογράφος κατά την ώρα εργασίας

Εικόνα 4: Παναγία Οδηγήτρια με αγγέλους και δωρητές, 1529, από το ναό του Αγίου Κασσιανού, Λευκωσία.

Εικόνα 5: Άγιος Γεώργιος, 1599, από το ναό του Αγίου Κασσιανού, Λευκωσία.

4. Σχεδιάζει το θέμα του/της στην προετοιμασμένη επιφάνεια.
5. Ζωγραφίζει την επιφάνεια της εικόνας τοποθετώντας πρώτα τα σκούρα χρώματα (προπλάσμος) και μετά τα πιο ανοικτά (φωτίσματα). Για τη δημιουργία των χρωμάτων χρησιμοποιούνται ορυκτά και διάφορα φυτά τα οποία τρίβονται και γίνονται σκόνη. Ο/Η αγιογράφος ενώνει τη σκόνη με κρόκο αυγού και ξύδι και τοποθετεί το χρώμα στην επιφάνεια με πινέλο.
6. Τοποθετεί τα φύλλα χρυσού στην επιφάνεια (χρύσωμα). Το χρυσό τοποθετείται συνήθως στο βάθος της εικόνας (φόντο) και στους φωτιστέφανους.
7. Τέλος, για να δώσει μεγαλύτερη ζωντάνια και προστασία στα χρώματα, καλύπτει την επιφάνεια με πολλές στρώσεις βερνικιού (εικ.3).

Η εκκλησιαστική τέχνη, εκτός από την καλλιτεχνική της αξία, έχει και ιστορική αξία, αφού μας δίνει πληροφορίες για την εποχή που κατασκευάστηκε μια εικόνα, π.χ. πληροφορίες για τα υλικά κατασκευής, για την αρχιτεκτονική των εκκλησιών και κτιρίων, για την ενδυμασία των δωρητών (δωρητές είναι αυτοί που έδωσαν χρήματα για να γίνει μια εικόνα και ζωγραφίστηκαν από τον/την αγιογράφο πάνω στην εικόνα) κλπ. (εικ. 4)

Οι Εικόνες του Εκπαιδευτικού Προγράμματος

Άγιος Γεώργιος

Ο άγιος Γεώργιος είναι πολύ αγαπητός στην Κύπρο. Πολλά χωριά και εκκλησίες φέρουν το όνομά του. Στην εικόνα (εικ. 5) από το ναό του Αγίου Κασσιανού (βλέπε το χάρτη στη σελίδα 4) ο άγιος παρουσιάζεται νέος, με ωραία χαρακτηριστικά.

Είναι ντυμένος με στρατιωτική στολή, καθώς ο άγιος Γεώργιος σε νεαρή ηλικία ακολούθησε στρατιωτική καριέρα και εντάχθηκε στο Ρωμαϊκό Στρατό. Με το δεξί του χέρι κρατά δόρυ και με το αριστερό τα ηνία του αλόγου.

Η εικονογραφία της εικόνας (αγιογραφία) σχετίζεται με την παράδοση του αγίου Γεωργίου, σύμφωνα με την οποία ο άγιος σκότωσε το δράκο που παραφύλαγε σε μια πηγή και εμπόδιζε την παροχή του νερού στην πολιτεία, ενώ κατέτρωγε τους περαστικούς. Ο δράκος κρατούσε αιχμάλωτη την κόρη του τοπικού άρχοντα Σελβίου και ο άγιος Γεώργιος την απελευθέρωσε. Όπως στην αγιογραφία, έτσι και στη δημοτική ποίηση, ο άγιος Γεώργιος παρουσιάζεται ως δρακοκτόνος (Μ. Σωτηρίου, Δ. Οικονομίδης, λήμμα

“Μάρτυρες-Εικονογραφία-Λαογραφία”, Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία, τ. 4, Αθήνα 1964, 438-445.):

*Αϊ Γιώργη μ' αφέντη μου, κι αφέντη καβαλάρη,
Αρματωμένος με σπαθί και με χρυσό κοντάρι.
Άγγελος είσαι στη θωριά, κι άγιος στη θεότη,
Περικαλώ βοήθει με, άγιε στρατιώτη,
Από το άγριο θεριό και δράκοντα μεγάλο,
Όπου τον πήγαν άνθρωπο κάθε πρωί και άλλο.
Κι αν δεν τον πήγαν άνθρωπο κάθε πρωί στην ώρα,
Κανένανε δεν άφηγε να πει νερό στη χώρα.*

Η μορφή του αγίου Γεωργίου παρουσιάζεται πολλές φορές στην ελληνική σημαία και στα λάβαρα των βυζαντινών αυτοκρατόρων. Ακόμη τη βρίσκουμε και σε πολλά νομίσματα και παράσημα ευρωπαϊκών κρατών.

Ο βίος του αγίου Γεωργίου

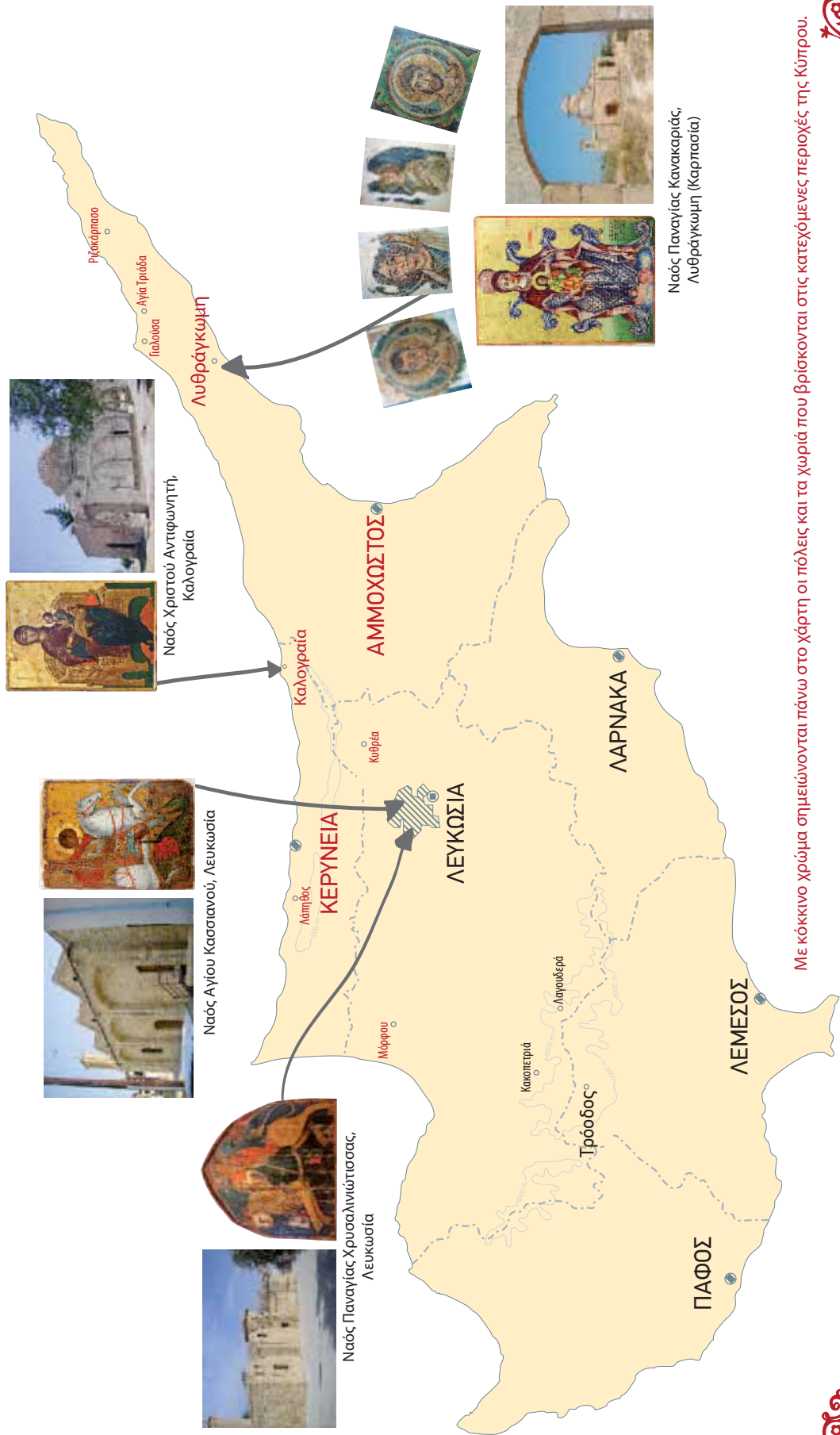
Ο άγιος Γεώργιος γεννήθηκε στην Καππαδοκία της Μικράς Ασίας και ορφάνεψε μικρός από πατέρα. Η μητέρα του ήταν χριστιανή και τον ανέθρεψε με μεγάλη φροντίδα. Όταν μεγάλωσε, κατατάχθηκε στο στρατό του αυτοκράτορα Διοκλητιανού, ενός μεγάλου διώκτη των χριστιανών. Τιμήθηκε με πολλές διακρίσεις και πήρε το αξίωμα του χιλίαρχου (διοικητής σώματος που αποτελείται από χίλιους στρατιώτες). Ως αξιωματικός ελευθέρωσε αιχμαλώτους και υπερασπίστηκε τους φτωχούς. Όταν όμως διατάχτηκε να φυλακίσει και να βασανίσει χριστιανούς, αρνήθηκε και ομολόγησε με θάρρος την πίστη του και την επιθυμία του να μαρτυρήσει για τον Ιησού. Έτσι άρχισαν για τον άγιο Γεώργιο μεγάλες ταλαιπωρίες και βασανιστήρια, που όμως δεν του άλλαξαν γνώμη. Παρά τα φοβερά μαρτύρια θεραπεύτηκε θαυματουργικά από το Θεό για την υπομονή, το θάρρος και την πίστη του. Οργανισμένος ο αυτοκράτορας διέταξε να τον αποκεφαλίσουν. Ο άγιος Γεώργιος θεωρείται ο προστάτης του πεζικού και του στρατού της ξηράς. Η μνήμη του τιμάται στις 23 Απριλίου.

Άγιος Μάμας

Στην εικόνα ο άγιος Μάμας απεικονίζεται μετωπικός (με το πρόσωπο να βλέπει μπροστά) και να κάθεται πάνω σε λιοντάρι (εικ.6). Σύμφωνα με την παράδοση, ο άγιος έσωσε ένα αρνάκι από τα νύχια ενός λιονταριού. Αφού ημέρεψε με την αγιοσύνη του το λιοντάρι, ανέβηκε σε αυτό κρατώντας το αρνάκι. Το βάθος της εικόνας είναι μονόχρωμο σκούρο μπλε, διακοσμημένο με χρυσά αστέρια. Στην εικόνα βλέπουμε δύο ομάδες δωρητών. Απεικονίζονται είτε όρθιοι είτε γονατιστοί σε στάση δέησης (προσευχής) να προσεύχονται στον άγιο Μάμα.

Εικόνα 6: Άγιος Μάμας, αρχές 16ου αιώνα, από το ναό της Παναγίας Χρυσολιωνίσσας, Λευκωσία

Με κόκκινο χρώμα σημειώνονται πάνω στο χάρτη οι πόλεις και τα χωριά που βρίσκονται στις κατεχόμενες περιοχές της Κύπρου.

Ο βίος του αγίου Μάμαντος

Ο άγιος Μάμας, ο μεγάλος αυτός μάρτυρας του Χριστιανισμού, καταγόταν από αριστοκρατική οικογένεια της Γάγγρας της Παφλαγονίας στη Μικρά Ασία. Ενώ ήταν ακόμα βρέφος, οι γονείς του μαρτύρησαν για το Χριστιανισμό. Την ανατροφή του ανάλαβε μια πλούσια γυναίκα, η Αμμία, που τον ονόμασε Μάμα επειδή τη φώναζε «μάμα». Στο σχολείο ο άγιος Μάμας, εκτός από το ότι ήταν πολύ καλός μαθητής, μιλούσε στους συμμαθητές του για το μόνο αληθινό Θεό. Ο αυτοκράτορας Αυρηλιανός μη μπορώντας να τον μεταπείσει, διέταξε να τον μεταφέρουν μακριά, σε ένα βουνό της Καισαρείας. Εκεί ζούσε κοντά στα άγρια ζώα, τα άρμεγε και με το γάλα τους έφτιαχνε τυρί. Χρησιμοποιούσε λίγο για να τρέφεται και το υπόλοιπο το μοίραζε στους φτωχούς της Καισαρείας.

Ο νέος ηγεμόνας της Καισαρείας, όταν έμαθε για τη μεγάλη φήμη του αγίου Μάμαντος τον υπέβαλε σε σειρά από βασανιστήρια. Ο άγιος Μάμας κατάφερε όμως να επιζήσει. Στο τέλος, τον έριξαν στα άγρια θηρία, τα οποία όμως άρχισαν να τον χαϊδεύουν αντί να τον κατασπαράζουν. Τότε ο ηγεμόνας που ήταν σε απόγνωση, πρόσταξε ένα στρατιώτη να τον τρυπήσει με μια «τρίαινα». Έτσι σε ηλικία δεκαπέντε χρόνων ο άγιος Μάμας μαρτύρησε για το Χριστό. Η μνήμη του αγίου γιορτάζεται κάθε χρόνο στις 2 Σεπτεμβρίου.

Ο άγιος Μάμας στις κυπριακές παραδόσεις

Ο άγιος Μάμας ήταν κάποτε βοσκός στα όρη της Μόρφου. Ο βυζαντινός διοικητής διέταξε να πληρώσουν όλοι φόρο. Ο Μάμας πήρε τότε ένα αρνάκι στην αγκαλιά του για να το δωρίσει στο διοικητή με σκοπό να του χαρίσει το φόρο. Στο δρόμο όμως κουράστηκε. Ξαφνικά παρουσιάστηκε μπροστά του ένα λιοντάρι. Ο άγιος Μάμας κάθισε πάνω του και το λιοντάρι τον οδήγησε κατευθείαν στο διοικητή μουγκρίζοντας. Ο διοικητής φοβήθηκε τόσο πολύ από το βρυχηθμό του θηρίου, που του είπε: «Φύγε παιδί μου, και εσύ δεν είσαι Μάμας, είσαι άγιος Μάμας». Και από τότε ζωγραφίζουν τον άγιο Μάμαντα πάνω στο λιοντάρι με το αρνάκι στην αγκαλιά.

Στην κατεχόμενη Μόρφου υπάρχει μεγαλοπρεπής καθεδρικός ναός αφιερωμένος στον άγιο Μάμαντα. Στο ναό του βρίσκεται σαρκοφάγος με τα λείψανα του αγίου και είναι μεγάλο προσκύνημα για το λαό μας.

Τα ψηφιδωτά της Κανακαριάς

Η ψηφιδωτή παράσταση που βρισκόταν στην αψίδα του ναού της Παναγίας Κανακαριάς στη Λυθράγκωμη της Καρπασίας, έχει ξεχωριστή αξία για την εκκλησιαστική τέχνη της Κύπρου μας.

Τα ψηφιδωτά ανήκουν στην περίοδο 525-530 μ.Χ. και απεικονίζουν τη Θεοτόκο ένθρονη (πάνω σε θρόνο) να κρατά στα γόνατά της το Χριστό (εικ.7) μεταξύ των Αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ. Γύρω από την Θεοτόκο παρουσιάζονταν οι μορφές των δώδεκα απο-

Εικόνα 7: Η ψηφιδωτή παράσταση στο ναό της Παναγίας Κανακαριάς πριν αφαιρεθεί με βία από Τούρκους αρχαιοκάπηλους, μετά την τουρκική εισβολή και κατοχή της περιοχής το 1974.

στόλων. Τα ψηφιδωτά αυτά έγιναν από ψηφίδες (μικρές χρωματιστές πέτρες), που τοποθετήθηκαν η μια κοντά στην άλλη με τρόπο ώστε να σχηματίζουν την όλη παράσταση. Μερικές από τις ψηφίδες είναι επικαλυμμένες με φύλλο χρυσού. Μετά την τούρκικη εισβολή και κατοχή του 1974, η ψηφιδωτή παράσταση στην αψίδα της εκκλησίας της Παναγίας Κανακαριάς αφαιρέθηκε με βία (αποτοιχίστηκε), αφού πρώτα κόπηκε σε πολλά τεμάχια από Τούρκους αρχαιοκάπηλους (παράνομοι έμποροι αρχαίων αντικειμένων). Τα τεμάχια αυτά είχαν σταλεί στο εξωτερικό για να πωληθούν. Μετά από δικαστικούς αγώνες επτά από τα ψηφιδωτά τεμάχια έχουν επιστραφεί και εκτίθενται σήμερα στο Βυζαντινό Μουσείο.

Εικόνα 8: Παναγία ένθρονη Βρεφοκρατούσα, τέλος 15ου αι. Από το ναό του Χριστού Αντιφωνητή, Καλογραία.

Εικόνες της Παναγίας σε θρόνο

👉 Παναγία ένθρονη Βρεφοκρατούσα

Από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες η Παναγία παρουσιάζεται ως βασίλισσα να κάθεται σε θρόνο.

Στην εικόνα αυτή (εικ. 8) η Παναγία κάθεται σε ξύλινο, επίχρυσο θρόνο πάνω σε μαξιλάρι. Ο θρόνος έχει πλούσια διακόσμηση. Η Παναγία κρατεί το Χριστό με το αριστερό της χέρι, ενώ με το δεξί της αγγίζει το αριστερό του γόνατο. Ο Χριστός ευλογεί με το δεξί Του χέρι και με το αριστερό Του κρατά κλειστό ειλητήριο (τυλιγμένος πάπυρος) πάνω στο οποίο είναι γραμμένο το Ευαγγέλιό Του.

Εικόνα 9: Παναγία η Κανακαριά, μέσα 19ου αιώνα, από το ναό της Παναγίας Κανακαριάς, Λυθράγκωμη (Καρπασία).

👉 Παναγία η Κανακαριά

Η Παναγία η Κανακαριά κρατεί στα γόνατά της, τον μονακριβο γιό της, τον Κανακάρη της Χριστό. Ο Χριστός τοποθετημένος στο κέντρο μπροστά από τη μητέρα Του, απεικονίζεται να ευλογεί με το δεξί Του χέρι και με το αριστερό να κρατά σταυρό. Η Θεοτόκος φορεί βασιλικό στέμμα διακοσμημένο με μαργαριτάρια και είναι ντυμένη με βασιλικό χιτώνα. Παριστάνεται καθισμένη σε πολυτελή θρόνο διακοσμημένο με κλαδιά. Ο χιτώνας που φορεί έχει πλούσια διακόσμηση με λουλούδια. Παρόμοια διακόσμηση έχει και το μαξιλάρι πάνω στο οποίο είναι τοποθετημένα τα πόδια της Παναγίας.

ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΕΦΙΠΠΟΙ ΑΓΙΟΙ

ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Με οδηγό το χάρτη
ακολούθησε τα κίτρινα χνάρια
των βημάτων και
έλα να με βρεις.

2 Τι συμβολίζει ο δράκος;
Γράψε μέσα στο δράκο
τις σχετικές λέξεις.

Σχεδιασμός Εκπαιδευτικού Προγράμματος:

Γιάννα Γκαντζίδου, πρώην Επιθεωρήτρια Δημοτικής Εκπαίδευσης
Νικολέτα Αυγουστή, Έφη Ιωακείμ, Φωτεινή Λάρκου, Χριστίανα Ματσουκάρη,
Σύμβουλοι Τέχνης και Εκπ. Προγραμμάτων Εικαστικής Αγωγής
Επαρχιακού Γραφείου Παιδείας Λευκωσίας

Αναθεώρηση, Επιμέλεια και Εποπτεία Εκπ. Προγράμματος:

Τερέζα Λαμπριανού, Επιθεωρήτρια Δημοτικής Εκπαίδευσης
Τζούλια Ηλιάδου, Χριστίανα Ματσουκάρη, Σύμβουλοι Εκπ. Προγραμμάτων
Δρ Ιωάννης Ηλιάδης, Διευθυντής Βυζαντινού Μουσείου Ι.Α.Μ.

Καλλιτεχνική και Τυπογραφική Επιμέλεια:

ΧΡΩΜΑΣου, Αλεξία Νησιφόρου
Γιώργος Τσαγγάρης

Έκδοση 2011
Ανατύπωση 2013

ISBN 978-9963-0-1466-8

Τα κείμενα του ένθετου και το φωτογραφικό υλικό πάρθηκαν από το βιβλιαράκι για το δάσκαλο και το μαθητή (ISBN 978-9963-0-2) και από το Αρχείο Βυζαντινού Μουσείου Ιδρύματος Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄

Χορηγοί Εκπαιδευτικού Προγράμματος

Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού

Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄

ΑΓΙΟΣ ΜΑΜΑΣ

Ακολούθησε τα κόκκινα χνάρια των
βημάτων και έλα να με συναντήσεις.
Κάθομαι πάνω σε ένα λιοντάρι.

4 Ζωγράφισε το λιοντάρι
για να ολοκληρωθεί
η εικόνα.

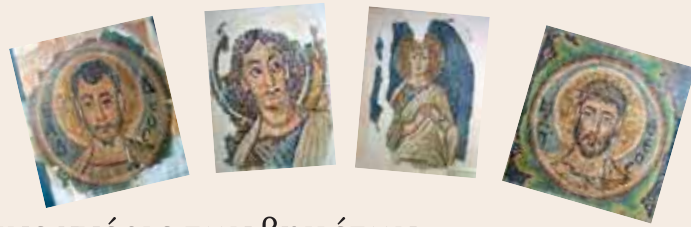
ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΚΑΝΑΚΑΡΙΑΣ

Όνομα: _____

Τάξη: _____

Σχολείο: _____

1 ΨΗΦΙΔΩΤΑ

Με οδηγό το χάρτη ακολούθησε τα κίτρινα χνάρια των βημάτων για να μας συναντήσεις.

Τα περίφημα ψηφιδωτά της Κανακαρίας κλάπηκαν από την εκκλησία της Παναγίας Κανακαρίας στη Λυθράγκωμη μετά την Τουρκική εισβολή το 1974. Μετά από δικαστικούς αγώνες μερικά από τα ψηφιδωτά έχουν επιστραφεί και εκτίθενται στο Βυζαντινό Μουσείο.

2 Τοποθέτησε τις αυτοκόλλητες ψηφίδες για να συμπληρωθεί το φωτοστέφανο του Ευαγγελιστή Ματθαίου.

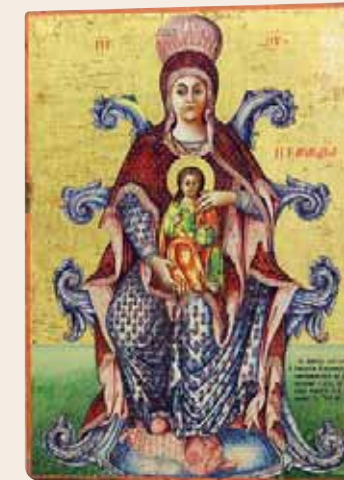
3 ΠΑΝΑΓΙΑ

Ακολούθησε τα κόκκινα χνάρια των βημάτων και έλα να με βρεις. Κάθομαι στα γόνατα της μητέρας μου.

Blank box for writing the name of the Virgin Mary.

Blank box for writing the name of the Virgin Mary.

4 Γράψε την ονομασία της Παναγίας στην κάθε εικόνα.